

SACRALIZAREA SPAȚIULUI LOCUIT. SACRIFICIILE UMANE

Valentina Voinea

Sacralizarea spațiului locuit constituie un subiect deosebit de complex, abordarea lui presupunând cunoștințe solide nu numai în domeniul arheologiei, dar și al istoriei religiilor, etnografiei, antropologiei. De aceea, studiul nostru se va rezuma la prezentarea unor situații arheologice și la propuneri de interpretare a lor; subliniem de la început că nu ne propunem să formulăm concluzii cu valoare de axiome.

Istoria religiilor s-a derulat după o anumită logică, începând de la formele cele mai simple, animiste și ajungând până la substituirii abstracte, cu valoare de simbol. Chiar dacă primul gest sacrificial apare în perioada musteriană, atunci când *Homo Sapiens Fossilis* începuse să caute spiritul ocrotitor dincolo de moarte, semnificația de jertfă creatoare se naște numai în sânul unei comunități stabile, a cărei coeziune depășește relațiile de sânge. Ca parte componentă a microcosmosului în care trăiește omul neolitic creează, după cum el însuși a fost creat, aflându-se într-un permanent dialog cu Divinitatea. În acest context jertfa devine o formă de deschidere și comunicare cu Divinul, o formă de împlinire prin dăruire totală. Interpretarea sacrificiilor umane prin prisma gândirii religioase contemporane – antropofagie, selecție naturală - riscă să ne dea o imagine “barbarizată” a actului religios. Chiar dacă prezentarea noastră se rezumă la o simplă meditație, sperăm ca studiile viitoare să aducă o nouă lumină asupra acestei probleme cu implicații atât de ample.

Obiceiul înmormântării de copii în interiorul așezării, cel mai adesea sub podeaua locuinței, în apropierea vetrei sau la baza zidurilor, a cunoscut o largă răspândire în timp și spațiu. Având în vedere caracterul limitat al prezentării noastre, ne vom opri doar asupra câtorva exemple pentru a vedea dacă se confirmă sau nu teoria sacrificiilor de fundare.

Legătura dintre actul sacrificial și construcție poate fi intuită încă din perioada natufianului, atunci când apar primele așezări stabile – Hayonum, Nahal Oren, Ain Mallaha (Atlas, 1993). Dacă unele descoperiri funerare sunt simple morminte în perimetrul așezărilor, există și situații speciale; cele două schelete descoperite sub vatra unui bordei de la Ain Mallaha sugerează practicarea sacrificiilor umane, legătura dintre locuință – vatră – sacrificat reprezentând o asociație cu profunde semnificații asupra căreia vom reveni în studiul nostru (P. Raczky, 1982/1983, p.10)

În perioada *neoliticului aceramic* (PNNA și PNNB) formele de înmormântare în cadrul așezărilor se diversifică. Alături de mormintele individuale, apar morminte colective (familiale ?) – sub podelele locuințelor și sub scara de acces a turnului de la Jerichon, grupurile de cranii îngropate sau supramodelate cu gips și expuse în interiorul locuințelor pe postamente la Jerichon, Mureybet IIIA, Ain Ghazal, Tell Ramad. Dintre mormintele descoperite în

interiorul locuințelor la Beidha, Genil, Aşikli Huyu, Ujrat el Mehed și Tbeik Wadi majoritatea au aparținut unor copii. O situație similară a fost semnalată în așezarea de la Knossos, nivelul aceramic – 7 morminte de copii sub podelele locuințelor și la Kirokitia (R. Treuil, 1983, p. 375). Dacă în cele mai multe cazuri, lipsa unor informații stratigrafice nu ne permite să precizăm dacă înmormântarea s-a făcut în timpul construirii locuinței, în timpul funcționării ei sau după abandonare, o situație specială, semnalată la Mureybet III A (PPNA 10200 – 8800 BC), demonstrează existența unor ritualuri de fundare: sub o vatră s-au descoperit membrele fără extremități și craniul unei femei (Atlas, 1993).

Pentru perioada *neo-eneoliticului* în spațiul Orientului Apropiat distingem trei categorii de înmormântări sub podelele locuințelor:

- adevărate osuare cu înmormântări succesive sub podelele locuințelor sau sanctuarelor, ajungând până la 30 de indivizi, la Çatal Hüyük, pentru perioadele 5 (6900 – 6400 B.C.) și 6 (6400 – 5800 B.C.), la Byblos pentru perioadele 6 (6400 – 5800 B.C.) și 7 (5800 – 5400 B.C.);
- morminte de copii nou-născuți depuși în vase la Byblos, Choga Mami, Kudish Saghir, Abadah, Tell Madhhur, Yarim II, Thalathat II, Hassuna, Sawwan, Gawra Tepe, Yahya Tepe, Sialk Tepe, Carkemis;
- cranii izolate la Ayyash Tell, Çayönu (70 cranii). O situație stratigrafică clară avem în așezarea de la Sialk Tepe – în toate cele patru niveluri s-au descoperit morminte de copii, depuși în vase, fără inventar funerar și cu urme de ocră, sub podelele și pereții locuințelor. La fel în Turkmenia la Anau și Namazga Depe (10 morminte), în Irak la Thalathat II, Yarim I, Sawwan I, Yudaidah, în Turcia la Can Hasan I.

Nu lipsesc înmormântările sub vetre: la Tilki s-au descoperit, în cele două niveluri (perioadele 7 și 8), morminte fără inventar sub vetre și cuptoare.

Pentru neoliticul timpuriu din sud-est Europei înregistrăm un număr la fel de mare de înmormântări în interiorul așezărilor, în special ale copiilor și adolescenților. În cadrul complexului cultural Starčevo-Criș-Körös s-au descoperit morminte de copii în așezări la Ajmana, Divostin, Donja, Obre I, Szakmár, Szentpéterszeg, Karanovo I – II, Gura Baciului, Trestiana.

Dacă descoperirea scheletului în sau imediat sub nivelul de distrugere a locuinței ne sugerează abandonarea acesteia odată cu moartea celui care a locuit în ea, prezența unor cranii în asociere cu oase umane, fără conexiune anatomică între ele, nu se poate explica decât prin practici sacrificiale. Aminim în acest sens descoperirile de la Prodomos I - II cranii și oase umane sub podeaua unei locuințe mari (P. Raczky, 1982-1983, p.5); de la Nea Nikomedia - într-o groapă sub podeaua unei locuințe centrale trei schelete, unul de femeie și două de copii (R. Treuil, 1983); la Karanovo I - sub podeaua unui bordei un craniu și oase provenind de la mai mulți copii.

În legătură cu practicile sacrificiale considerăm și groapa rituală (2,50 x 2,30 m), descoperită în așezarea de la Poieniști, atribuită culturii Starčevo – Criș: sub vase de ofrande,

sparte ritual, s-a descoperit un schelet de adolescent, care a fost depus în groapă cu corpul contorsionat (Șt. Cucuș, 1973).

În etapele următoare, copii au fost înmormântați, la fel ca și adulții, în cadrul necropolelor, procentul lor fiind destul de ridicat în necropolele de la Cernavodă, Cernica, Durankulak, Limanu, Ovcearovo. Rareori sunt semnalate morminte de copii între locuințe: la Radovanu, în nivelul de tranziție Boian-Spanțov, s-au descoperit „câteva morminte de copii mici, îngropați în intervalele dintre locuințe”. În privința descoperirilor din interiorul locuințelor, considerăm mult prea simplistă interpretarea lor ca “o încercare a mamei de a ocroti copilul dincolo de moarte” (E. Comșa, 1958, p.259).

Se observă că majoritatea mormintelor din interiorul locuințelor au aparținut unor copii nou-născuți. Astfel de descoperiri au fost semnalate în toate culturile neoliticului mijlociu și eneoliticului timpuriu din spațiul central și sud-est european. Dintre descoperirile cele mai cunoscute amintim:

- în cadrul *complexului ceramicii liniare, aspectul Alföld*, descoperirile de la Füzesabony, Kisköre, Tiszavasvári – Pátelekhát
- în cultura *Sopot* la Bicske
- în cultura *Bükk – Tiszadob* la Sározsadány – Templomdomb, Tiszavasvári – Keresztfal, Aggtelek Tiszavasvári – Deákhalom
- *grupul Szakálhát* la Dévaványa – Sártó
- *grupul Esztár* la Konyár- Ziegelei
- *grupul Herpály* la Berettyóújfalu – Herpály
- în cultura *Tisza* la Battonya – Gödrösok, Hódmezővásárhely – Kökénydomb (C. Lichter, 2001)
- în cultura *Vinca-Turdaș* la Tărtăria, Vinča
- în cultura *Boian* la Glina – „La Nuci”, Căscioarele - Ostrovel, Popești – Vasilați.

În etapa *eneoliticului dezvoltat*, contextele stratigrafice, chiar dacă de cele mai multe ori sunt publicate sumar, oferă date mult mai bogate privind practicile sacrificiale. Ca și în spațiul Orientului Apropiat, în Europa Centrală și de SE. s-a generalizat obiceiul sacrificiilor de copii la ridicarea unor construcții, îndeosebi a celor care au avut o destinație cultică. Nu lipsesc nici înmormântările de cranii, sau oase izolate. Dintre descoperirile funerare din interiorul așezărilor, încadrate în etapa eneoliticului dezvoltat, amintim:

- în cultura *Lengyel* la Szakály – Rétiföldek, Ruindol – Borová, Jelovce, Nitriansky, Szigetszentmiklós – Üdülősor, Szigetszentmiklós – Vizmútelep, Ruindol – Borová;
- în cultura *Tiszapolgar* la Tiszaföldvár, Tizaug (C. Lichter, 2001);
- în complexul cultural *Ariusd-Cucuteni-Tripolje* la Traian „Dealul Fântânilor” (H. Dumitrescu, 1954), Ariusd, Cucuteni, Doboșeni, Girov, Scânteia, Luka Vrublețkaia, Solonceni (I.T. Dragomir, 1977).
- în complexul cultural *Kodja Dermen-Gumelnița-Karanovo VI* la Bălănești (E. Comșa, 1960a), Căscioarele – Ostrovel, Drăgănești-Olt, Gumelnița,

Hârșova, Bordușani, Izvoarele , Junacite, Ruse, Kodja Dermen, Suceveni, Sultana, Vidra (E. Comșa, 1960).

Dintre exemplele date considerăm semnificative descoperirile de la Traian “Dealul Fântânilor” - mormântul M.I/groapa d din locuința L.I, încadrată în faza Cucuteni AB și mormântul M.I de la Hârșova *tell*, nivel Gumelnița A2.

În cazul celor două morminte de la Traian, H. Dumitrescu a subliniat, încă de la început, semnificația specială a acestora, reconstituind principalele momente ale procesiunii religioase și, lucru deosebit de important, precizând relația cronologică dintre construcție și groapa rituală, precum și relația spațială dintre groapă și vatră.

Pentru mormântul M.I reținem următoarele detalii:

„...mormântul a fost săpat în cuprinsul locuinței, sub platformă. Bucățile de lipitură existente pe resturile de platformă din acest punct s-ar putea explica prin nevoia de a repara această porțiune.. Este semnificativă de asemenea împrejurarea că tot în această porțiune lăsată, spre marginea ei de nord, s-au găsit resturile unei vetre. Desigur nu întâmplător a fost ales acest loc pentru săparea gropii.” (H. Dumitrescu, 1954, p.404)

În privința procesiunii religioase se precizează:

„După ce toate vasele [28] și obiectele [fragment de râșniță și un frecător] au fost așezate în groapă s-a adus cadavrul [un individ de 20 ani] care a fost pus în marginea de sud a gropii, peste unele vase, răsucit printr-o mișcare de contorsiune. [...] Conținutul acestor vase [cenușă, oase de animale] reprezintă, fără îndoială, un ospăț așezat în groapă după un anumit ceremonial, trecut ritual prin foc(...). Vârsta tânără a sacrificatului nu este întâmplătoare, ci corespunde legilor jertfirii, care cer pentru acest act, ca și în cazul jertfelor de animale, exemplare tinere și fără cusur.” (H. Dumitrescu, 1954, p. 405).

După aceste precizări minuțioase considerăm comentariul nostru de prisos. Observațiile pertinente de la Traian sunt completate în mod fericit de descoperirile recente de la Hârșova: sub podeaua unei locuințe de dimensiuni mari cu șanț de fundație, neincendiată, în zona centrală a acesteia s-a descoperit un mormânt de copil. Poziția stratigrafică a mormântului, poziția scheletului – foarte pliat, sugerând legarea individului – precum și prezența unui coprolit în zona coxală constituie suficiente argumente pentru a lega această descoperire de practicarea sacrificiilor de fundare. După ce a fost sacrificat, legat și așezat într-un sac sau coș – amprentele acestuia păstrându-se sub schelet - individul a fost îngropat în nivelarea peste care urma să fie ridicată construcția.

În privința descoperirilor funerare din peșteri numărul lor este destul de mic, sanctuarele în aer liber, pe înălțimi fiind preferate în etapele următoare. În grota de la Nahal Namar, din deșertul Iudei (nivel aceramic) s-au descoperit cranii, iar în peșterile: Franchthi (nivel Protosesklo), Zelena Pecina (Impresso), Miskolc (Alföldi), Peștiș (Herpaly), Devetaki (Karanovo VI) au apărut oase de copii (Cl. Lichter, 2001).

Având în vedere caracterul limitat al studiului nostru, ne oprim aici cu exemplificările, nu înainte de a sublinia că aceste practici au continuat în timp pe un spațiu foarte larg. Treptat, pe măsura transformărilor arhitecturale, înmormântările sub podele au fost înlocuite

de cele în sau sub ziduri, ca la Mari (perioadă presargonică – J.C.Margueron, 1998), și chiar în fața pragului unor sanctuare ca la Sălacea (Otomani – Al. Comșa, C. Schuster, 1995).

Chiar dacă pentru perioadele cele mai vechi izvoarele literare lipsesc, având în vedere amploarea acestor practici religioase, păstrarea unor forme ancestrale de gândire religioasă de-a lungul mai multor milenii ne vom opri în finalul studiului nostru asupra unor texte antice care fac referire la practicarea și valoarea jertfelor.

Spațiul locuit, ca loc de întâlnire a omului cu Divinul, trebuia mai întâi purificat, după care era invocată divinitatea. În cartea *Facerii*, primul agricultor, Cain și primul păstor, Abel, urmează aceleași etape: înaintea rugăciunii, primul gest de comunicare cu Divinul a fost jertfa cu rol expiator și de mulțumire.

După o bucată de vreme, Cain a dus Domnului o jertfă de mâncare din roadele pământului.

Abel a adus și el o jertfă de mâncare din oile întâi născute ale turmei lui și din grăsimea lor. Facerea IV: 3-4

Simpla interpretare a sacrificiului ca un “dar ritual”, ca o “masă sacră”, a fost sancționată de la început de Divinitate. Dumnezeu a preferat jertfa lui Abel, cel care a dăruit oile *întâi născute* – simbol al purității și nevinovăției. Treptat, omul ajunge la conștiința identității dintre persoana lui și jertfă. “*Jertfa nu vrea moarte pentru moarte, ci moarte pentru viață*”. Tot ceea ce trebuia să dureze era construit după distrugerea “nimicniciei morale”, a egoismului uman (pr.Galeriu, 1991). Preferința pentru întâiul-născut în actul sacrificial constituie o temă omniprezentă în religiile lumii. O întâlnim chiar și în religia iudaică, total împotriva actelor sacrificiale umane. Pentru reconstruirea Jerichonului, în timpul stăpânirii lui Ahab:

“Hiel din Betel a zidit iarăși Ierihonul; i-a pus temeliiile cu prețul lui Abiram, întâiul lui născut, și i-a pus porțile cu prețul lui Segub, cel mai tânăr fiu al lui, după cuvântul pe care –L spusese Domnul prin Iosua, fiul lui Nun.” (Regi I: 16,34)

În vechea Indie primii-născuți erau sacrificați și depuși la temeliiile construcțiilor, iar în sanctuarele canaanite (tophete) erau incinerați ca jertfă pentru zeul Moloth (A. Loisy, 1920).

Prețul acestui sacrificiu suprem este cel mai bine relevat de gestul părintelui Avraam; deși Isaac reprezenta viitorul, dovada vie a Legământului dintre Dumnezeu și poporul ales, Avraam nu a considerat absurdă cerința Divinității, credința sa depășind egoismul uman. Sacrificarea lui Isaac trebuie privită nu ca un act de supunere oarbă, de teamă în fața unei divinități capricioase, o moarte care ar exclude speranța. Jertfa întâiului născut însemna un nou model de existență, o nouă frumusețe în care era sacrificată și transfigurată partea cea mai pură din lumea veche. Orice creație presupune o reînnoire, o naștere din nou “un mers din putere în putere”(pr. Galeriu, 1991, p.42). Sufletul celui sacrificat asigură această reînnoire, el însuși înălțându-se într-un plan superior, ca intermediar între Divin și profan (M. Eliade, 1992, p. 46). În viața de dincolo cel sacrificat cunoaște o nouă formă de existență, superioară omului de rând. De aceea inventarul funerar se rezumă cel mult la vase de ofrande și podoabe din cochilii, acestea din urmă având mai degrabă o semnificație religioasă – simbol al regenerării – decât estetică.

Reminiscența unor concepții religioase ancestrale cu privire la locuință – ca spațiu central în jurul căruia gravitează viața și moartea – o regăsim și în cazul mitologiei grecești. Asocierea celor două divinități: Hestia – Hermes nu este deloc întâmplătoare: Hestia simboliza punctul fix, vatra căminului, generatoare de lumină și viață, Hermes elementul mobil, trecerea, schimbarea de stare, legătura cu lumea de dincolo. Ritualul *amfidromiilor*, în care la șapte zile de la naștere, tatăl lega noul-născut de vatră, în semn de recunoaștere a paternității ne amintește de prezența mormintelor de copii lângă sau sub vatră (J. P. Vernant, 1995b, p. 193).

Chiar dacă nu există nici o legătură cronologică sau genetică între multe dintre manifestările religioase analizate anterior, se impune totuși o dominantă, explicabilă prin structura psihologică umană. Indiferent de timp și spațiu, omul și-a creat un model de comunicare cu divinul, în cadrul restrâns familial - ca entitate de sânge și nu de grup etnic sau social. De aceea locuința nu putea să ființeze fără prezența ocrotitoare a puterii divine.

Bibliografie

Atlas des sites du Proche Orient, 1993

Bălțeanu C. 1996 - *Studiul antropologic și aspecte paleopatologice ale unui schelet dintr-un nivel gumelnițean*, C.A., 33, 1996, p.3 - 7.

Bienert H.D. 1995 - *The human image in the aceramic neolithic period of the Middle East* în vol. Ritual, rites and religion in prehistory, I, 1995, p. 75 – 103.

Benac A. 1973 - *Obre I – A neolithic settlement of the Butmir group at Gornje Polje*, Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums, III A, 1973, p. 3 – 191.

Berciu D., Morintz S. 1957, 1959 - *Șantierul arheologic Cernavodă*, Materiale, III, 1957, p. 83 – 92; V, 1959, p. 99 – 114.

Cantacuzino Gh. 1967 – *Necropola preistorică de la Cernica și locul ei în neoliticul românesc și european*, Studii și Cercetări de Istorie Veche, 18, 1967, 3, p. 379 – 400.

Comșa Al., C. Schuster 1995 – *Unele aspecte ale practicării sacrificiului uman*, Acta Musei Napocensis, 32, I, 1995, p. 282.

Comșa E. 1958 – *Câteva date despre ritul funerar al culturii Boian*, Studii și Cercetări de Istorie Veche, IX, 1958, p. 401 – 407.

Comșa E. 1960a – *Considérations sur le rite funéraire de la civilisation Gumelnița*, Dacia, N.S., IV, 1960, p. 5 – 30.

Comșa E. 1960b – *Contribuție cu privire la riturile funerare din epocă neolitică de pe teritoriul țării noastre, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 83 - 106.

Comșa E. 1970 – *Sondajele de la Izvoarele*, Materiale, IX, p. 87 – 90.

Comșa E. 1995 – *Morminte ale purtătorilor culturii Starčevo-Criș descoperite în Moldova*, Acta M.N., 32, 1995, p. 245 – 256.

Cucoș Șt. 1973 – *Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelăiești (jud. Nemț)*, SCIV., 24, 1973, 2, p. 207 – 215.

Dragomir I.T. 1977 – *Contribuții privind ritul funerar și credințele magico-religioase la comunitățile aspectului cultural Stoicani-Aldeni*, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 477 – 508.

- Dumitrescu H.** 1954 – *O descoperire în legătură cu ritul de înmormântare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni – Tripolie*, SCIV, 3 – 4, 1954, p 399 – 429.
- Eliade M.** 1992 – *Sacru și profanul*, cap. *Spațiul sacru și sacralizarea lumii*.
- pr. Galeriu** 1991 – *Jertfă și răscumpărare*.
- Gara anin M.** 1998 – *Kulturströmungen im Neolithikum des Südlichen Balkanraumes*, P.Z., 73, 1, 1998, p. 25 - 51.
- Georgiev G.I.** 1959 – *Kulturgruppen der Jungstein-und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1959, p. 45 – 100.
- Lichter Cl.** 2001 – *Untersuchungen zu den Bestattungssitten des Südosteuropäischen Neolithikums und Chalcolithikums*.
- Loisy A.** 1920 – *Essai historique sur le sacrifice*, cap. IX *Les sacrifices de consécration*.
- Margueron J.C.** 1988 - *Un petit enfant dans un mur*, în vol. *Nécropoles et pouvoir. Idéologies, pratiques et interprétations*, 1998, p. 255 – 262.
- Raczky P.** 1982 – 1983 – *Origins of the custom of burying the dead inside houses in South-East Europe*, A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, 1982 – 1983, p. 5 – 10.
- Srejovic D.** 1988 – *The Neolithic of Serbia*.
- Treuil R.** 1983 - *Le Neolithique et le Bronze Ancien Egeene*.
- Vernant J.P.** 1995a – *Mit și religie în Grecia antică*, cap. *De la oameni la zei: sacrificiul*.
- Vernant J.P.** 1995b – *Mit și gândire în Grecia antică*, cap. *Organizarea spațiului*.